

УДК 343.2/7

Іван Гуня,

кандидат юридичних наук

ПОГРОЗА, ЗАГРОЗА Й ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО: СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЯВИЩ ТА ПОНЯТЬ

У статті на теоретичному рівні аналізується співвідношення між спорідненими кримінально-правовими явищами — погрозою, загрозою та психічним насильством; доводиться, що вони не співпадають між собою, а певним чином співвідносяться: як діяння та наслідок (погроза й загроза), чи форма та зміст (погроза та психічне насильство).

Ключові слова: погроза, загроза, психічне насильство, зміст та форма, спосіб діяння, наслідок діяння, співвідношення, свідомість, сфера психіки.

У доктрині кримінального права не завершилась дискусія щодо поняття погрози та її місця у кримінально-правовій характеристиці психічного насильства. Не сприяє її завершенню й стан вітчизняного кримінального законодавства, адже чинний КК України 2001 р. не містить визначення погрози, що негативно відбивається на практиці законотворення в галузі кримінального права та застосування кримінального законодавства.

Проблему погрози як прояву психічного насильства розглядали відомі вчені-криміналісти М. І. Бажанов, О. І. Бойцов, В. О. Владіміров, Л. Д. Гаухман, М. Д. Дурманов, В. В. Єраксін, М. І. Коржанський, Г. К. Костров, Г. А. Крігер, Г. Л. Крігер, В. М. Кудрявцев, В. М. Куц, Ю. І. Ляпунов, П. С. Матишевський, М. М. Мельник, В. Д. Меньшагін, Б. С. Нікіфоров, М. І. Панов, О. О. Піонтковський, І. В. Самощенко, М. І. Хавронюк та ін., але деякі її аспекти залишились не до кінця з'ясованими. Зокрема неоднозначно трактується їхнє співвідношення: одні автори ототожнюють їх, інші розглядають як не повністю співпадаючі явища, не пояснюючи при цьому характеру неспівпадіння. Співвідношення погрози та загрози взагалі не стало предметом серйозної уваги фахівців. Значене й обумовлює актуальність теми публікації.

Метою статті, що пропонується, є обґрунтування авторського бачення співвідношення погрози із загрозою та психічним насильством, а також формулювання

пропозицій щодо законодавчого визначення погрози.

Відсутність такого визначення створює широкий простір для різних міркувань щодо її сутності та співвідношення із спорідненими явищами. У загальному вигляді погрозу розглядають як прояв психічного насильства, що, у свою чергу, є однією з поширених форм злочинного діяння. При цьому погрозу часто ототожнюють із психічним насильством, вважаючи, що й відповідні терміни є синонімами.

Дехто з дослідників зміщує центр уваги із співвідношення погрози та психічного насильства зосереджуючи її на тому, що до психічного насильства належить примушування (примус) та спонукання, не надаючи при цьому жодного значення погрозі [1]. При цьому і серед прихильників такого бачення психічного насильства є ті, що не «забувають» про погрозу. На їх думку, психічним насильством (примусом) є: а) погроза застосування відповідного фізичного насильства, у т. ч. за допомогою зброї; б) застосування або погроза застосування насильства щодо рідних, близьких, інших осіб, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають вчинення певних дій чи бездіяльності; в) знищення або погроза знищення майна, що належить потерпілому, його рідним, близьким, іншим особам, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають вчинення певних дій чи бездіяльності; г) погроза розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в

таємниці; д) вплив на психіку особи за допомогою гіпнозу або інших подібних засобів [2]. Позитивними моментами значеного розуміння психічного насильства є не лише те, що погроза включається до алгоритму його пізнання, а й те, що вона не фетишизується, як у першому випадку, а допускається альтернатива їй.

Дехто з дослідників проблеми йде ще далі, виокремлюючи два види психічного насильства. Одним із них є інформаційний вплив, що міститься в погрозах завдання шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. Іншим — вплив на несвідому сторону психіки, куди належать гіпноз, електронна стимуляція мозку тощо [3].

Таким чином, *погроза* не охоплює собою усіх форм психічного насильства, а є лише однією із його форм. З'ясовуючи певну форму психічного насильства, у даному випадку погрози, можна судити і про зміст самого насильства. За своїм змістом воно є негативним інформаційним впливом на психіку людини у тому плані, що породжує негативні емоції у потерпілого: страх, гнів тощо. Психічне насильство вражає психічну сферу людини за допомогою або інформації про загрозу її інтересам, або психотропного чи іншого впливу на несвідому сферу психіки.

Погроза виступає одним із засобів впливу на свідому сферу психіки шляхом перенесення такої інформації від зловмисника до потерпілого, тому її називають інформаційним способом вчинення психічного насильства. За своїм змістом *погроза* — це доведення до свідомості іншої особи інформації про певну загрозу її інтересам. Серед найбільш розповсюджених способів зовнішнього вияву погрози є наступні: словесна (усна та письмова); мова жестів або інших дій, спрямованих на залякування потерпілого; демонстрування зброї, інших предметів [4].

Під усною погрозою розуміють словесне (вербальне) повідомлення потерпілому, що доводиться до його відома за допомогою голосу. При словесній погрозі злочинець точно називає майбутню шкоду, якою він погрожує, наприклад, «вб'ю», «задушу», «заріжу», і конкрети-

зує її. Якщо злочинець погрожує потерпілому заповіданням смерті, тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, то має місце психічне насильство, небезпечне для життя чи здоров'я. А от погроза «зв'язати» — є погрозою застосування насильства, що не є небезпечним. Погроза насильством може бути виражена словесно і бути не визначеною за характером, коли із сутності цієї погрози та супутніх обставин не вбачається, яким саме за інтенсивністю насильством погрожує злочинець, наприклад, коли він погрожує «розправитися» з потерпілим. При такій погрозі можна лише припускати, яким є характер небезпечності психічного насильства.

Письмова погроза знаходить своє вираження за рахунок фіксації знакових форм у вигляді тексту, зображення. При цьому можуть бути використані різні технічні засоби передачі: пошта, телеграф, факс, телеінформація, слайд-шоу, Інтернет тощо. У якості письмової погрози розглядається і залякування зображенням у вигляді малюнка, фотографії, колажу, що відображають смисловий образ загрозливого характеру.

До відома потерпілого усна або письмова погроза може бути доведена як самим суб'єктом злочинного діяння, так і через третіх осіб, так звана «заочна погроза». Остання розцінюється як рівнозначна безпосередній погрозі.

Погроза можлива шляхом невербальних засобів інформаційного впливу, тобто жестів, мімічного вираження, пози і рухів тілом, тобто так званих «конклюдентних дій», за якими вбачається смисловий зміст намірів злочинця. Встановлення ступеня інтенсивності погрози, що була доведена до потерпілого жестами, не викликає особливих труднощів. Наприклад, охоплювання злочинцем руками своєї шиї, поєднане з вимогою грошей у потерпілого, виражає погрозу задушити, і тому є психічним насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Погроза, яка виказана жестами, може мати і невизначений характер, наприклад, коли зловмисник показує кулак потерпілому і супроводжує свої дії вимогою передачі майна. Невизначена погроза жестами може припускати залякування насильством, як

небезпечним, так і таким, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Коло невербальних способів погрози різноманітне, починаючи з загальнодоступних для розуміння або зрозумілих лише тому, кому погрожують. Вони менш конкретизовані ніж словесні (вербальні), однак є доволі ефективними засобами залякування потерпілого, тому розглядаються як рівноцінні вербальним.

Потерпілому погроза може бути виказана дією, що сама по собі вже становить фізичне насильство. Така дія є засобом виказання погрози насильством, наприклад, підштовхування потерпілого до відкритого виходу з вагону потяга, що рухається. Погроза дією також може мати як визначений, так і невизначений характер.

Погроза, яка виражається демонструванням зброї, завжди має визначений характер, тому що, застосовуючи зброю, можна заподіяти смерть або тяжкі тілесні ушкодження і саме тому вона є психічним насильством, що містить залякування смертю або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень. Демонстрування зброї або інших предметів — це їх використання для передачі погроз шляхом залякування потерпілого їхніми вражаючими якостями. Використання вказаних засобів залякування свідчить про підвищену суспільну небезпечність діяння, і, зокрема, є вирішальною умовою у визначенні погрози в якості злочинної [5].

Також погроза може впливати із обстановки, в якій вона вчиняється. Обстановка вчинення злочину це — сукупність взаємодіючих об'єктів (людей, матеріальних предметів, природничих і соціальних процесів, відносин), що проявляють себе там і тоді, де і коли вчиняється суспільно небезпечна дія або бездіяльність [6]. Як сукупність умов вчинення злочину вона впливає на ступінь його суспільної небезпечності. Обстановка вчинення злочину виступає фактором, що обумовлює вибір поведінки злочинця. Суб'єкт обирає той чи інший варіант поведінки і спосіб його здійснення не вільно, не на свій власний розсуд, а відповідно до конкретної обстановки, у якій він діє [7].

Обов'язковою ознакою погрози є її реальність, а важливим аспектом реаль-

ності погрози є її інтенсивність. При визначенні інтенсивності погрози слід говорити про силу впливу на потерпілого з метою завдання йому психічної травми або досягнення від нього бажаної для зловмисника поведінки. Інтенсивність погрози — це кількісний показник завданої психічної шкоди потерпілій особі, а разом із тим, і характеристика суспільної небезпечності погрози.

Дехто із дослідників проблеми поряд із її реальністю виокремлює і таку її ознаку як дійсність погрози. При цьому тлумачиться вона по-різному: у ній переважно вбачають показник здатності погрози примусити потерпілого до певної поведінки. Інші дослідники вважають дійсність погрози синонімом її реальності.

На нашу думку, виокремлювати ознаку дійсності погрози поряд з її реальністю не існує жодних підстав оскільки це — тотожні явища. Реальність означає дійсність і навпаки. Самостійне вживання зазначених вище термінів пояснюється, скоріше за все, ототожненням інших явищ — погрози та загрози. Слід стояти на позиції самостійності існування кожного з них. *Загроза означає наявність небезпеки*, а погроза інформує про наявність такої небезпеки. При цьому загроза існує реально в об'єктивній дійсності, а погрожування, тобто інформування про загрозу, може стосуватися як реально існуючої небезпеки, так і «вигаданої» зловмисником. З огляду на це, реальність погрози не слід ототожнювати з реальністю загрози. Реальність першої переважно має суб'єктивний характер, тобто більшою мірою залежить від суб'єктивного сприйняття погрози потерпілим, а реальність загрози є об'єктивною і від характеру сприйняття останньої не залежить.

У тих випадках, коли погроза є способом вчинення злочину, наприклад, у складі розбою, насильницького грабежу, її реальність обумовлена метою, яку переслідує злочинець. Сама мета є показником реальності погрози.

Таким чином, саме реальність погрози як обов'язкова її ознака і є тим мірилом, що дозволяє надати правильну правову оцінку діянню. Без ознаки реальності не існує погрози у кримінальному праві. Погрози є нереальними, якщо вони не здатні збуджувати неспокій, страх у по-

терпілого. Реальність погрози означає її сприйняття як такої, що може бути здійснена і вона пов'язана не з намірами суб'єкта, а із сприйняттям характеру погрози потерпілим.

Продовжуючи характеристику реальності погрози, слід зауважити, що потерпілому повинно бути зрозумілим, яким чином злочинець збирається виконати свою погрозу, а також, чи є достатні підстави побоюватись виконання цієї погрози. Для цього враховується низка обставин, зокрема привід для висловлення погрози, мотив її проголошення, обстановка, особистість погрожуючого суб'єкта тощо. Важливо, щоб погроза, що виражена в тій чи іншій очевидній для потерпілого формі, була ним суб'єктивно сприйнята як реальна та створила у його свідомості переконання, що вона буде реалізована, якщо особа, що її виказала, зустрине від нього будь-яку протидію. Основним критерієм визначення реальності погрози має бути характер злочинних дій і спрямованість умислу. Слід враховувати суб'єктивне сприйняття погрози потерпілим, на яке завідомо розраховує зловмисник, застосовуючи погрозу.

Одним із аспектів характеристики погрози у складі насильницького заволодіння чужим майном є час передбачуваної її реалізації. В теорії та на практиці склалася думка, що у складах насильницького грабежу та розбою передбачається негайна реалізація проголошеної погрози, а в складі вимагання — навпаки, лише в майбутньому, коли потерпілий не виконає вимог зловмисника. На нашу думку, час реалізації погрози не має жодного значення при визначенні кримінально-правової природи насильницького заволодіння чужим майном та кваліфікації відповідних злочинів. Проголошена зловмисником погроза застосу-

вати фізичне насильство в майбутньому, наприклад, по закінченні кіносеансу чи дискотеки, здатна спонукати потерпілого до негайної передачі зловмиснику майна не гірше, ніж погроза застосувати це насильство негайно. Отже, для визнання погрози злочинною, головним є те, щоб вона створювала у свідомості потерпілого уявлення про дійсну небезпеку його інтересам (загрозу).

Можна зробити висновок, що поняття «психічне насильство» при вчиненні насильницьких злочинів проти власності переважно зводиться до погрози, яка становить інформаційний вплив на психіку потерпілої особи шляхом її залякування негайною або відтермінованою фізичною розправою, позбавленням чи обмеженням свободи, знищенням або пошкодженням майна, небажаним розголошенням певних відомостей з метою примусити її до відмови від захисту своїх прав та інтересів. Проте в деяких випадках, як свідчить практика, таке насильство не має форми погрози, а здійснюється іншим шляхом, наприклад застосуванням гіпнозу, психотропних засобів тощо.

Отже, погроза співвідноситься з загрозою як діяння з його наслідком (погроза породжує загрозу), а з психічним насильством — як форма із змістом відповідного явища. Перебуваючи у взаємозв'язку, вони не є тотожними один одному вже хоча б тому, що зазначений зв'язок не є нерозривним: погроза на завжди створює загрозу, або місце погрози посідає інша форма психічного насильства: застосування психотропних засобів, гіпнозу тощо. Врахування зазначеного висновку в процесі законотворення сприятиме забезпеченню належної якості закону, а в процесі правозастосовної діяльності — правильній кримінально-правовій кваліфікації правопорушень.

ПРИМІТКИ

1. Ігнатів О. І. Кримінальне насильство: окремі питання / О. Ігнатів // Право України. — 2005. — № 3. — С. 67—71.

2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К. : Атіка, 2003. — С. 111.

3. Коростылев О. И. Уголовно-правовая характеристика угрозы : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О. И. Коростылев. — Ставрополь, 2004. — С. 17.

4. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве : монография / И. В. Самощенко. — Х. : Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. — С. 38.
5. Наумов А. В. Средства и орудия совершения преступления / А. В. Наумов // Советская юстиция. — 1986. — № 14. — С. 24—25.
6. Сендюков Ф. Учет обстановки совершения преступления / Ф. Сендюков, А. Василиади // Советская юстиция. — 1988. — № 22. — С. 26—28.
7. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учеб. пособ. / Н. И. Панов. — Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1986. — С. 9.

Гуня Иван. Угроза, опасность и психическое насилие: соотношение криминально-правовых явлений и понятий.

В статье на теоретическом уровне анализируется соотношение между взаимосвязанными уголовно-правовыми явлениями — угроза, опасность и психическое насилие, а также соответствующими понятиями; аргументируется вывод, что они не совпадают между собой, а определенным образом соотносятся: как деяние и последствие (угроза и опасность) либо как форма и содержание (угроза и психическое насилие).

Ключевые слова: угроза, опасность, психическое насилие, содержание и форма, способ действия, следствие действия, соотношение, сознание, сфера психики.

Gunya Ivan. Threat risk and mental violence: correlation of criminal-legal phenomena and concepts.

The article theoretically analyzes the relationship between criminal law interrelated phenomena threat, danger and psychological violence, as well as related concepts; is argued the conclusion that they do not coincide with each other, and in a certain way relate how the act and consequence (the threat and danger), or form and content (the threat and mental violence).

Key words: threat, danger, mental violence, the content and form, mode of action, consequence of the action, ratio, consciousness, the sphere of the psyche.